तण्डुलेरः, पुं, (तण्डुल+बाहुलकात् स्वार्थे ढ्र।) तण्डुलीयशाकः। इति हेमचन्द्रः। ४। २५०॥

तण्डुलोत्थं, क्ली, (तण्डुलात् तण्डुलप्रक्षालनात् उत्तिष्ठतीति। उत्+स्था+कः।) तण्डुलाम्बु। इति राजनिर्घण्टः॥

तण्डुलोदकं, क्ली, (तण्डुलस्य तण्डुलक्षालनस्य उदकम्। तण्डुलक्षालितं उदकं वा।) तण्डुलाम्बु। यथा, वैद्यकपरिभाषायाम्।

"जलमष्टगुणं दत्त्वा पक्वं कल्कितण्डुलात्।
भावयित्वा ततो देयं तण्डुलोदककर्म्मणि॥"

(चरक गुणा यथा,—

"सम्यगं शीतलं वस्त्रं मद्यातिसारनाशनम्।
सुखादु शीतलञ्चैव दंहणं तण्डुलोदकम्॥"

इति हारीते प्रथमे स्थानेऽष्टमेऽध्याये॥)

तण्डुलीयः, पुं, (तण्डुलानामीव इव यत्र।) वेटपंशः। इति शब्दचन्द्रिका॥ वेउड़ँशाग इति भाषा। तण्डुलवन्महच्च॥

ततु, व, हेतुः। इत्यमरः। ३। ४। ३॥ (यथा, रघुः। ३। ४६।

"तदङ्गमर्थं मघवन्! महाक्रतो-
रसुं तुरङ्गं प्रतिमोक्तुमर्हसि॥")

ततु, [द्] त्रि, बुद्धिस्थपरामर्शः। वेद इति भाषा। सर्व्वनामशब्दोऽयम्। इति वाकरणम्॥ (यथा, किरातार्ज्जुनीये। २। २।

"अपि वागधिपस्य दुर्व्वचं
वचनन्तद्विदधीत विस्मयम्॥")

ततु, क्ली, ब्रह्मणो नामविशेषः। यथा,—

"ओँ तत् सदिति निर्द्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः।
ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च यज्ञाश्च विहिताः पुरा॥
तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञदानतपःक्रियाः।
प्रवर्त्तन्ते विधानोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनाम्॥
तदित्यनभिसन्धाय फलं यज्ञतपःक्रियाः।
दानक्रियाश्च विविधाः क्रियन्ते मोक्षकाङ्क्षिभिः॥"

इति श्रीभगवद्गीतायाम्। १७। २३-२५॥

ततं, क्ली, (तनोति मनोऽभेनेति। तन+"तनिमहृभ्यां क्तिच्।" उणा। ७।८८। इति तन्।) वीणादिवाद्यम्। इत्यमरः। १। ७। ४॥

ततः, त्रि, (तन्यते स्म इति। तन्+क्तः।) विस्तृतः। (यथा, महाभारते। ४। ५। १।

"ते वीरा बद्धनिस्त्रिंशास्ततायुधकलापिनः॥")

व्याप्तः। (यथा, भगवद्गीतायाम्। ८। २२।

"मया ततमिदं सर्व्वं जगदव्यक्तमूर्त्तिना॥")

वायौ, पुं। इति मेदिनी। ते, २०॥

ततः, [द्] व, (तद्+"पञ्चम्यास्तसिल्।" ५। ३। ७। इति तसिल्। यद्वा, सर्व्वविभक्तिषु तसिल्।) हेतुः। इत्यमरः। ३। ४। ३॥ (यथा, महाभारते। १२। ३४८। ७६।

"दीनाः सत्त्वेन सत्त्वेन ततो वैकारिकाः स्मृताः॥"

आदिः। परिच्छदः। यस्मात्यर्थः। (यथा, मनुः। १२। ८५।

"सर्व्वेषामपि चैतेषामात्मज्ञानं परं स्मृतम्।
तद्ध्यग्र्यं सर्व्वविद्यानां प्राप्यते ह्यमृतं ततः॥"

सप्तम्यर्थः। यथा, मनुः। ४। १५।

"न विद्यमानेष्वर्थेषु नार्त्तोऽपि ततस्ततः॥"

तृतीयार्थः। यथा, नारदपञ्चरात्रे। २। ६।

"आराधितो यदि हरिस्तपसा ततः किं
नाराधितो यदि हरिस्तपसा ततः किम्॥")

कथान्तरम्। आनन्तर्य्यम्। इति विश्वः॥ (यथा, महाभारते। ४। ५। २।

"ततस्ते दक्षिणं तीरमन्वगच्छन् पदातयः॥")

ततपत्री, स्त्री, (ततं विस्तृतं पत्रमस्याः।) कदलीवृक्षः। इति शब्दचन्द्रिका॥

ततमः, त्रि, (तेषां मध्ये निर्द्धारितो योऽसौ। तद्+"बहूनां जातिपरिप्रश्ने डतमच्।) ५। ३। ९२। इति डतमच्।) बहुषु मध्ये सः। अनेकेर मध्ये सेइ इति भाषा। (यथा, ऐतरेयोपनिषदि। ३। १२। १३।

"स एतमेव पुरुषं ब्रह्म ततममपश्यदिदमदर्शमिति॥")

ततरः, त्रि, (तयोर्मध्ये निर्द्धारितो योऽसौ। तद्+"किंयत्तदो निर्द्धारणे द्वयोरेकस्य डतरच्।" ५। ३। ९२। इति डतरच्।) द्वयोर्मध्ये सः। दुयेर मध्ये सेइ इति भाषा॥

ततस्त्यं, त्रि, (ततस्तत्र भवमिति। ततस्+"अव्ययात्त्यप्।" ४। २। १०४। इत्यस्य "अमेहतवत्तिनेभ्य एव।" इति वार्त्तिकोक्तेः त्यप् प्रत्ययः।) तत्रभवम्। ततस्त्यन्ति। इति वाकरणम्॥ तार इति भाषा॥

ततिः, स्त्री, (तन्+भावे क्तिन्।) श्रेणी। इति हेमचन्द्रः। ४। ५८॥ (यथा, विष्णुपादादिकेशान्तवर्णनस्तोत्रे। १५।

"अस्मार्कं विस्मयार्हाण्यखिलमुनिजनप्रार्थनीयानि सेयं
दद्यादाद्यानवद्या ततिरतिदचिरामङ्गलान्यङ्गुलीनाम्॥")

तति, त्रि, (तत् परिमाणमेषामिति। तद्+डति।) तत्परिमाणम्। ततगुणि इति भाषा। बहुवचनान्तोऽयम्। इति वाकरणम्॥

ततुकालः, पुं, (स चासौ कालश्चेति।) वर्त्तमानकालः। तत्पर्य्यायः। तदात्वम्। १। इत्यमरः। २। ८। २९॥ (यथा, कथासरित्सागरे। २। ८३।

"वर्षस्य वेश्म वसुभिः स किलादरेण
ततुकालमेव समपूरयदुन्नतश्रीः॥")

ततुकालधीः, त्रि, (तस्मिन् काले कार्य्यकाले धीरुपस्थिता बुद्धिर्यस्य।) प्रत्युत्पन्नमतिः। उपस्थितबुद्धिः। इति हेमचन्द्रः। ३। ८॥

ततुक्रियः, त्रि, (सा क्रिया निसर्गतो वेतनवतो यस्येति।) कर्म्मकारः। वेतनं विना भारवहादिकर्त्ता। इत्यमरः॥

ततुक्षयः, पुं, (स चासौ क्षयश्चेति स एव क्षयो वा।) सद्यः। इत्यमरः। ३। ४। ९॥ (यथा, रघुः। ३। १४।

"दिग्भ्यः प्रसेदुर्म्मरुतो ववुः सुखाः
प्रदक्षिणार्चिर्हविरग्निराददे।
बभूव सर्व्वं शुभशंसि तत्क्षणं
भवो हि लोकाभ्युदयाय तादृशाम्॥")

त(त्व)त्त्वं, क्ली, (तनोति सर्व्वमिदमिति। तन्+क्विप् तुक् च। पृषोदरादित्वात् साधुः। यद्वा, "सर्व्वं खल्विदं ब्रह्म।" "ब्रह्मैवेदं सर्व्वम्।" इति श्रुतेस्तस्य ब्रह्मणो भावः इति। तत्+त्व।) स्वरूपम्। परमात्मा। विलम्बितवृत्तम्। इति मेदिनी। वे, ६॥ वाद्यप्रभेदः। इति विश्वः॥ वस्तु। इति त्रिकाण्डशेषः॥ पैतः। इति धरणिः॥ *॥ चतुर्व्विंशतितत्त्वानि यथा। क्षितिः १ आपः २ तेजः ३ मरुत् ४ व्योम ५ गन्धः ६ रसः ७ रूपम् ८ स्पर्शः ९ शब्दः १० नेत्रम् ११ नासिका १२ जिह्वा १३ कर्णः १४ त्वक् १५ हस्तः १६ पादः १७ सुखम् १८ पायुः १९ लिङ्गम् २० प्रकृतिः २१ मनः २२ बुद्धिः २३ अहङ्कारः २४। इति पुराणतन्त्रे॥ तत्तु नानामुनिभिर्नानाविधमुक्तम्। तत्र त्रीणि तत्त्वानि यथा। सत्त्वम् १ रजः २ तमः ३। चतुर्व्विधानि यथा। तेजः १ आपः २ पृथ्वी ३ आत्मा ४। पञ्चविधानि यथा। शब्दः १ स्पर्शः २ रसः ३ गन्धः ४ रूपम् ५। षड्विधानि यथा। क्षितिः १ आपः २ तेजः ३ वायुः ४ आकाशम् ५ परमात्मा ६। सप्तविधानि यथा। क्षितिः १ आपः २ तेजः ३ वायुः ४ आकाशम् ५ जीवः ६ आत्मा ७। नवविधानि यथा। पुरुषः १ प्रकृतिः २ महत्तत्त्वम् ३ अहङ्कारः ४ नभः ५ वायुः ६ ज्योतिः ७ आपः ८ क्षितिः ९। एकादशविधानि यथा। श्रोत्रम् १ त्वक् २ चक्षुः ३ घ्राणम् ४ जिह्वा ५ वाक् ६ पाणिः ७ उपस्थः ८ पायुः ९ अङ्घ्रिः १० मनः ११। त्रयोदशविधानि यथा। नभः १ वायुः २ ज्योतिः ३ आपः ४ क्षितिः ५ श्रोत्रम् ६ त्वक् ७ चक्षुः ८ घ्राणम् ९ जिह्वा १० मनः ११ जीवात्मा १२ परमात्मा १३। षोड़शविधानि यथा। नभः १ वायुः २ ज्योतिः ३ आपः ४ पृथ्वी ५ शब्दः ६ स्पर्शः ७ रूपम् ८ रसः ९ गन्धः १० श्रोत्रम् ११ त्वक् १२ चक्षुः १३ जिह्वा १४ घ्राणम् १५ मनः १६। सप्तदशविधानि यथा। पूर्व्वोक्तानि षोड़श १६ आत्मा च १७। पञ्चविंशतितत्त्वानि यथा। पूर्व्वोक्तानि सप्तदश १७ पुरुषः १८ प्रकृतिः १९ महान् २० अहङ्कारः २१ सुखम् २२ पाणिः २३ उपस्थः २४ पायुः २५। षड्विंशतिविधानि यथा। पूर्व्वोक्तानि पञ्चविंशतिः २५ जीवः २६। सप्तविंशतिविधानि यथा। पूर्व्वोक्तानि षड्विंशतिः २६ ईश्वरः २७। इति श्रीभागवतम्॥

तत्त्वज्ञानं, क्ली, (तत्त्वस्य ब्रह्मतत्त्वस्य ज्ञानम्।) बुद्धिगुणविशेषः। तत्तु ब्रह्मज्ञानम्। इति हेमचन्द्रः। २। २२५॥ यथा,—

"प्रमाणप्रमेयसंशय-प्रयोजनदृष्टान्त-सिद्धान्तावयवतर्कनिर्णयवादजल्पवितण्डाहेत्वाभासच्छलजातिनिग्रहस्थानानां षोड़शपदार्थानां तत्त्वज्ञानान्निःश्रेयसाधिगमः।" इति गौतमसूत्रे॥१॥